

УДК: [332.122:338.43]:339.9

Морська Тетяна Василівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Морская Татьяна Васильевна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры бизнес-администрирования, маркетинга и менеджмента

ГВУЗ «Ужгородский национального университета»

Morska Tatyana

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the

Department Business Administration, Marketing and Management

Uzhhorod National University

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК НАСЛІДОК УДОСКОНАЛЕННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ЗВ'ЯЗКІВ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ КАК СЛЕДСТВИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ СВЯЗЕЙ

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES AS THE CONSEQUENCES OF TRANSBOUNDARY RELATIONSHIP IMPROVEMENT

Анотація. У статті досліджено транскордонні зв'язки Закарпатської області в контексті інноваційного розвитку сільських територій. Проаналізовано та виокремлено головні проблеми прикордонних сільських територій регіону. Визначено сільські території прикордонного регіону котрі можуть бути використані для реалізації проектів в рамках транскордонної співпраці з Європейським Союзом. Проведено аналіз розвитку сільських територій та сформовано проблемний каталог прикордонного регіону. Здійснено поділ сільських територій прикордонного регіону на групи за критерієм ключової функціональної діяльності. Запропоновано низку напрямів транскордонного співробітництва в контексті розвитку сільських територій прикордонного регіону.

Ключові слова: сільські території, прикордонний регіон, транскордонне співробітництво, транскордонні зв'язки, туризм, рекреація.

Аннотация. В статье исследованы трансграничные связи Закарпатской области в контексте инновационного развития сельских территорий. Проанализированы и выделены главные проблемы приграничных сельских территорий региона. Определены сельские территории приграничного региона, которые могут быть использованы для реализации проектов в рамках трансграничного сотрудничества с Европейским Союзом. Проведен анализ развития сельских территорий и сформирован проблемный каталог приграничного региона. Осуществлено разделение сельских территорий приграничного региона на группы по критерию ключевой функциональной деятельности. Предложен ряд направлений трансграничного сотрудничества в контексте развития сельских территорий приграничного региона.

Ключевые слова: сельские территории, пограничный регион, трансграничное сотрудничество, трансграничные связи, туризм, рекреация.

Summary. In the article was investigated transborder relations of Transcarpathian region in the context of innovative development of rural territories. The main problems of the borderland rural areas of the region are analyzed and singled out. The rural areas of the border region are identified which can be used to implement projects within cross-border cooperation with the European Union. The analysis of the development of rural areas was carried out and the problematic catalog of the border region was formed. The division of rural areas of the frontier region into groups according to the criterion of key functional activity has been implemented. A number of directions of cross-border cooperation in the context of development of rural areas of the frontier region are proposed.

Key words: rural territories, border region, cross-border cooperation, cross-border connections, tourism, recreation.

Інноваційний розвиток сільських територій як наслідок удосконалення транскордонних зв'язків Закарпатської області передбачає обґрунтоване визначення головних проблем цих територій, які важливо виокремити в наступні групи:

- проблеми, які можна вирішити на рівні громад (органів місцевого самоврядування);
- проблеми, які потребують вирішення на державному рівні;
- проблеми, які доцільно вирішувати в рамках транскордонних угод.

В останньому випадку доцільно розраховувати на допомогу європейських міжнародних структур у консультативно-інформаційному та фінансовому плані. Основними програми Європейського Союзу, з яких Україна може отримати допомогу, а також і сільські території прикордонного регіону котрі можуть бути використані для реалізації проєктів в рамках транскордонної співпраці є:

ENPI — транскордонне співробітництво:

- програма транскордонного співробітництва Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2007–2013;

ENPI — міжрегіональне співробітництво:

- просування реформ: Технічна допомога та інформаційні обміни (TAEIX) та Підтримка удосконалення врядування та управління (SIGMA);
- просування інвестицій: Інвестиційний ресурс суспільства (NIF).

Тематичними інструментами та програмами є:

Європейський інструмент задля демократії та прав людини (EIDHR).

- Інструмент співробітництва задля розвитку (DCI) — Довкілля та сталий розвиток природних ресурсів, включно з енергетикою.
- Інструмент співробітництва задля розвитку (DCI) — Недержавний сектор та місцева влада у розвитку.
- Інструмент співробітництва задля розвитку (DCI) — Продовольча безпека.
- Інструмент співробітництва задля розвитку (DCI) — Міграція та притулок.
- Інструмент співробітництва задля розвитку (DCI) — Інвестування у людину.
- Інструмент задля стабільності.

Дуже важливе значення має наявність об'єктивної інформації щодо стану і перспектив розвитку суміжних територій (наприклад, характеристики окремих сфер діяльності, що відображають функціональність сільських територій: сільського господарства, туризму і рекреації, лісового господарства, освіти, культури та ін.).

На основі проведеного аналізу розвитку сільських територій можна сформувати так званий проблемний каталог прикордонного регіону [1]. Паралельне дослідження суміжних територій сусідніх країн (Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини) дозволить сформувати проблемний каталог їх територій. Спільне опрацювання цих каталогів дозволить визна-

читися з переліком проблем, спільних для учасників транскордонного регіону [1].

Аналіз соціально-економічного стану сільських територій Закарпаття підтверджує суттєвий обмежуючий вплив на їх розвиток таких чинників як:

- малоземелля, дефіцит сільськогосподарських угідь;
- територіальні диспропорції у розвитку і забезпеченості ресурсами;
- складні умови проживання та господарської діяльності у гірській місцевості;
- високий ризик виникнення небезпечних природних стихійних явищ;
- дефіцит внутрішніх фінансово-кредитних ресурсів [3].

Своєю чергою, проблеми розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва займали чільне місце у Регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року [3]. Курс на поглиблення подальшої транскордонної та єврорегіональної співпраці визначено як один із пріоритетних напрямів стратегічного розвитку області. Зокрема, передбачається:

а) розвиток ділової транскордонної інфраструктури та співпраця на рівні місцевих і регіональних громад сусідніх країн:

- стимулювання розвитку ділової інфраструктури транскордонного співробітництва (агенцій прикордонної співпраці, європейських інформаційних центрів, програм);
- розробка та реалізація спільних прикордонних проєктів економічного, соціального, екологічного спрямування;
- активізація роботи над розробкою пропозицій щодо участі в програмах фінансування ЄС та Світового банку для реалізації місцевих програм розвитку.

б) поглиблення економічної транскордонної інтеграції господарюючих суб'єктів Європейських країн та регіонів:

- ініціювання створення єдиного модулю стимулювання інвестиційної діяльності — інвестиційного парку за взірцем країн Європи;
- розширення мережі інвестиційних проєктів з країн-сусідів у провідних видах діяльності [3].

Участь Закарпатської області у транскордонному співробітництві вирізняється певним набутим досвідом, результативністю, специфікою перебігу. Насамперед (що важливо у контексті даного дослідження), він підтверджує доцільність розширення повноважень місцевих громад і органів місцевої влади у площині встановлення прямих транскордонних зв'язків, які, зокрема, дотичні до таких сфер діяльності, як природне середовище та прогнозування стихійних лих, просторовий устрій, сільський туризм та рекреація, інноваційна діяльність, комунікаційна мережа.

Широкий діапазон транскордонних зв'язків з позитивною тенденцією до їх поглиблення і дієвості

дозволяють в перспективі охопити не лише територію, що безпосередньо примикає до кордону, а й віднайти механізми подолання проблем і в більш віддалених від нього районах, що, безумовно, ґрунтуватимуться на спільності інтересів з країнами-сусідами. З метою конкретизації стратегічних цілей, що мають на меті удосконалення транскордонної співпраці, умовно доцільно поділити сільські території досліджуваного регіону за критерієм ключової функціональної діяльності на наступні групи:

До першої групи віднести (Ужгородський, Берегівський, Виноградівський та Мукачівський райони) — сільські території, у розвитку яких безперечно вагоме місце займає сільське господарство, розвивається фермерство. Вони безпосередньо примикають до кордону (входять до прикордонної зони).

Прикордонні зони, згідно з Рекомендацією Ради Європи, це території, які географічно віддалені від лінії кордону на 2–50 км, залежно від положень національного законодавства. Згідно з угодою про малий прикордонний рух з Угорською Республікою, з української сторони 382 населені пункти віднесені до прикордонних і розташовані в Берегівському, Виноградівському, Мукачівському, Перечинському, Свалявському, Тячівському, Ужгородському, Хустському прикордонних районах. Відносно Словаччини у зону дії місцевого прикордонного руху входить 281 населений пункт Берегівського, Великоберезнянського, Воловецького, Мукачівського, Перечинського, Свалявського та Ужгородського районів. Таким чином, майже всі райони досліджуваного регіону (крім Іршавського та Міжгірського р-нів) є прикордонними. Усі вони достатньо широко задіяні до інвестиційних проектів в рамках транскордонної співпраці.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 р. № 1147 «Про прикордонний режим» до прикордонних віднесено: Берегівський, Великоберезнянський, Виноградівський, Перечинський, Рахівський, Тячівський, Ужгородський, Хустський райони [2].

До другої групи (Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Іршавський, Тячівський, Хустський райони) — сільські території, для яких характерне чітко виражене гірське сільське господарство з домінуванням тваринницької галузі. Тут має місце високий рівень зареєстрованого безробіття, економічно активна частина місцевого населення вирізняється міграційним типом поведінки. Основною формою господарювання є особисті селянські господарства. Більшість районів цієї групи, згідно з Постановою КМ України від 27 липня 1998 р. № 1147 «Про прикордонний режим» [2], не належать до прикордонних. Процес диверсифікації тут є малопомітним.

До третьої групи (Свалявський, Рахівський, Перечинський райони) — сільські території, соціально-економічний розвиток яких орієнтується на позааграрну діяльність, альтернативні способи

прикладання праці, пов'язані зі становленням і розвитком рекреаційно-туристичних ареалів в їх межах. Так, будівництво закладів високого рівня на кшталт баз відпочинку «Воєводино» (Перечинський р-н), «Сольва», готелю «Квеле Поляна» (Свалявський р-н) вже сьогодні значною мірою впливає на підвищення рівня зайнятості місцевих жителів та їх доходів. Рахівський район є лідером у розвитку сільського туризму. В прилеглих до гірськолижних та санаторно-оздоровчих зон територіях розширюється мережа готелів, мотелів, лижних трас, туристичних маршрутів, розвивається мале підприємництво, пов'язане з сільським туризмом, народними ремеслами тощо. Це, своєю чергою, вимагає консолідації додаткових коштів (інвестицій) на будівництво доріг, налагодження сучасного комунального господарства.

Актуальні проблеми соціального та економічного характеру, які притаманні територіям тієї чи іншої групи, та необхідність їх нагального вирішення виступають однією з головних передумов формування вектору активізації транскордонного співробітництва. На їх основі можна виокремити наступні головні завдання у цьому напрямку, що є обов'язковими для виконання в межах сільських територій прикордонного регіону:

- розвиток економічного потенціалу сільських територій, експортного потенціалу сільськогосподарської продукції, активізація участі органів місцевого самоврядування, які представляють сільські території досліджуваного регіону, в міжнародних економічних, екологічних, транспортно-комунікаційних організаціях;
- забезпечення умов для підвищення ефективності економічної діяльності, рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості сільських територій на основі удосконалення структури сільської економіки, підвищення ефективності сільського і лісового господарства, транспорту, рекреаційно-туристичного комплексу;
- покращення соціальної складової розвитку сільської місцевості, подолання бідності, підвищення рівня зайнятості місцевого населення, його життєзабезпечення, зміцнення демографічного і трудового потенціалу сільських територій;
- розвиток виробничої та соціальної інфраструктури в межах сільських територій;
- забезпечення екологічної безпеки сільських територій прикордонного регіону, підвищення ефективності використання природних ресурсів (передусім, земельних та водних ресурсів), впровадження сучасних інноваційних енергоефективних відновлюваних джерел енергії (сонячні, вітрові електростанції та колектори малої та середньої потужності) запобігання стихійним лихам, забруднення ґрунтів, руйнації лісів, вирішення проблеми відходів, розширення екологічної мережі (об'єктів природно-заповідного фонду) тощо;

– поліпшення соціально-економічних основ етнонаціональної стабільності, узгодження інтересів етнічних співтовариств (громад).

Враховуючи вище зазначене, можна запропонувати низку напрямів транскордонного співробітництва в контексті розвитку сільських територій прикордонного регіону у розрізі вище окреслених груп:

1) щодо розвитку сільських територій першої групи

• підвищення конкурентоздатності продукції сільського господарства. Співробітництво у цій сфері повинно бути пов'язане зі спільною виробничою діяльністю у розвитку сільськогосподарського виробництва і переробки сільгосппродукції. Головні заходи:

- здійснення підготовки кадрів, створення і забезпечення функціонування нових організацій державного інтервенціонізму в агропромисловому виробництві (регулювання аграрного ринку, модернізація сільського господарства, розвиток фермерських господарств, кредитування);
- розвиток інфраструктури інституцій агробізнесу.

Співробітництво в агропромисловому виробництві можна розвивати у таких напрямках:

- створення спільних підприємств по вирощуванню сільськогосподарської продукції з використанням новітніх технологій;
- поставки партнерами не товарів, а технологій (хлібопекарень, міні млинів для виробництва круп, технологій ведення садівництва та ягідництва);
- організація спільного виробництва малогабаритних машин і енергоощадливого устаткування, застосування яких потребує ведення сільського господарства у специфічних гірських умовах.
- розвиток економічної кооперації та виробничої інфраструктури. Існують позитивні передумови для економічної кооперації внаслідок просторової близькості регіонів. Це сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності досліджуваних територій, рівня зайнятості сільського населення. Коопераційні можливості є в таких галузях як сільське господарство, сфера послуг, комунальне господарство.
- підвищення ефективності землекористування.
 - раціональне використання і підвищення родючості ґрунтів.
- протипаводкові заходи. Ці території є повенебезпечними. Тому особливо важливими є заходи попередження таких стихійних проявів, що, своєю чергою, потребує розвитку транскордонної співпраці у галузі водного господарства і протипаводкового захисту. На сьогодні захист територій від затоплення забезпечують водовідвідні канали (1296 км), водозахисні дамби (726 км), берегоукріплення (276 км), водосховища (9 од.) та інші інженерні споруди. Головні напрями пов'язані з:

– впровадженням науково обґрунтованої схеми комплексного регулювання річок з обов'язковим гідрологічним моделюванням;

– покращенням системи прогнозу та раннього попередження про повені.

2) щодо розвитку сільських територій другої групи

• розвиток органічного тваринництва. В межах цих територій існують науково обґрунтовані передумови для впровадження органічного сільськогосподарського виробництва., а в країнах ЄС накопичено чималий досвід у цьому питанні. Співробітництво у цих напрямках буде сприяти забезпеченню сільських громад правовими, логістичними, інституційними засадами та фінансовою допомогою в органічному тваринництві, маркуванні та подальшому розповсюдженні органічних товарів тваринницького походження як всередині країни, так і за її межами. Це передбачає:

- створення центрів органічного тваринництва для надання правової, технічної, логістичної допомоги фермерам чи фізичним особам, які зацікавлені у даному виді діяльності;
- створення мережі фермерів чи фізичних осіб, які займатимуться органічним тваринництвом, забезпечення їх необхідною інформацією;
- рекламування органічного сільськогосподарського виробництва з метою формування попиту на органічні продукти;
- обмін досвідом між фермерами (ОСГ) України та країн ЄС (передусім, Польщі) у плані переходу на органічне сільськогосподарське виробництво.

• сільський туризм і рекреація. Співпраця у цій сфері повинна супроводжуватись вимогами щодо збереження природного середовища і культурної спадщини, що характерно для Карпат.

3) щодо розвитку сільських територій третьої групи

- охорона довкілля та збереження біологічного різноманіття з метою збереження унікальної природної спадщини в регіоні Карпат.
 - розширення та збільшення кількості об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ);
 - збільшення частки вироблення зеленої енергії за допомогою сонця, вітру, та малих річок;
 - створення спільної системи моніторингу довкілля.
- збереження етнічної та історико-культурної спадщини. Збереження багатой етнічної та історико-культурної спадщини цих територій повинна сприйматись як одна з ключових підвалин сталого розвитку. Розвиток етнокультурного туризму сприятиме рівню зайнятості місцевого населення, зростанню його добробуту. Головні заходи:
 - підтримка етнографічних досліджень в українській частині Карпат;

- проведення освітньої роботи у напрямку місцевої етнічної та історико-культурної спадщини Карпатського регіону;
- створення мережі етнографічних та історико-краєзнавчих музеїв на теренах сільських територій;
- розвиток етнокультурного туризму в межах СТПР та його промоція на європейському та світовому ринку туристичних послуг
- проведення спільних досліджень у сфері історії та культури досліджуваної місцевості з метою активізації розвитку краєзнавчого руху в межах СТ й усвідомлення спільної ідентичності мешканців регіону як таких, що мешкають у певному природному, культурному та історичному середовищі;
- проведення спільних етнокультурних заходів.
- розвиток туризму.
 - створення інтегрованого туристичного продукту у межах СТ з метою приваблення туристів (промоція туристичних атракцій та розробка спільних туристичних маршрутів, розбудова туристичної інфраструктури);
 - розв’язання проблеми візового режиму з метою розвитку транскордонного (міжнародного) туризму;
 - розширення будівництва невеликих туристично-рекреаційних об’єктів (міні-готелів, кемпінгів, баз відпочинку тощо).
- реалізація природоохоронних програм. Робота в цьому напрямі повинна розширюватись і передбачати:
 - моніторинг транскордонного переносу забрудненого повітря, води та розробка спільних програм щодо їх зменшення.

Вище вказаний перелік слід доповнити напрямками, що характерні для сільських територій Закарпаття в цілому, незалежно від приналежності до тієї чи іншої природно-економічної зони чи групи.

Підґрунтям для розвитку більш тісної співпраці органів місцевого самоврядування сільських тери-

торій Закарпатської області з сусідніми державами є Резолюція [4] 315 (2010) та Рекомендації [5] 296 (2010), прийняті Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи в жовтні 2010 р. У резолюції 315 зазначено, що стабільність і стійкий розвиток гірських регіонів не можуть бути досягнуті в ізоляції, а вимагають розширення і поглиблення офіційного і неофіційного, транскордонного і міжрегіонального співробітництва, яке все активніше стає ключовим механізмом розвитку економічної і соціальної сфери областей, зміцнення територіальної згуртованості громад.

Підсумовуючи вище сказане, необхідно наголосити, що всі ці рішення мають дуже важливе значення не тільки для Закарпатської області, а й для Карпатського регіону в цілому, також для мешканців інших гірських регіонів Європи. Вони консолідують зусилля та потенціал місцевих і регіональних влад країн Європи, всього Європейського співтовариства задля ефективного використання існуючих можливостей з метою вирішення актуальних питань соціально-економічного розвитку, збереження екологічного і етнокультурного спадку народів Карпатського регіону та інших гірських регіонів, протидії природним і техногенним катаклізмам.

В рамках структури Карпатського євро регіону органи місцевого самоврядування сільських населених пунктів мають реальну можливість бути безпосередніми учасниками спільних міжнародних проектів, зміцнювати двосторонні партнерські зв’язки між територіальними громадами.

Реалізація вказаних ініціатив, спрямованих на забезпечення добробуту і високоякісних умов життя місцевого населення, підвищення рівня конкурентоспроможності сільської економіки на базі новітніх інноваційних технологій та виняткової культурної і природної спадщини, можлива лише за умови об’єднання зусиль усіх зацікавлених сторін в Закарпатській області та Європейського Союзу, розуміння доцільності співпраці з питань вирішення проблем сільських територій.

Література

1. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 395 с.
2. Постанова Верховної Ради України Про прикордонний режим N1147 від 27 липня 1998 р. Із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 року N679, від 4 вересня 2003 року N1402, від 29 червня 2004 року N821. — Режим доступу: <http://www.customs.com.ua/php/document.php?ISN=15768>
3. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakdu.edu.ua/Storage/nniartemov_20120521_regionalna_strategiya.pdf
4. Резолюція Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи 315 (2010) «Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-75564.html>
5. Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи 296 (2010). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/pro-realizaciyu-rezolyuciyi-ta-rekomendaciyi-kongresu-miscev-doc65213.html>
6. Шевчук Я. В. Інфраструктурний потенціал інноваційного розвитку сільських територій (на прикладі Карпатського регіону) Концептуальні засади інноваційного розвитку сільських територій у посткризовий період: на прикладі Карпатського регіону України: наукова доповідь / За ред. В. В. Борщевського; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. — Львів, 2012. — 57 с. — С. 33–42.